

สิบสามห้าง: ย่านการค้าในประวัติศาสตร์จากทางตั้งถึงบางลำพู

*สมศักดิ์ ฤทธิ์ภักดี

บางลำพู^๑ เป็นย่านชุมชนการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ มายาวนาน มีระบบคูคลองและโครงข่ายถนนใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อถึงกัน มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่อง ในย่านบางลำพูมีกิจการห้างร้านมากมายหลายแห่ง ตั้งอยู่เรียงรายตามตึกแถวบริเวณริมถนนหลายสายที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักกันดีมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เช่น ถนนข้าวสาร ถนนพระอาทิตย์ ถนนจักรพงษ์ ถนนตะนาว ถนนสิบสามห้าง เป็นต้น โดยเฉพาะถนนสิบสามห้าง (ภาพ ๑) ถนนระยะสั้นสายหนึ่งในย่านบางลำพู ที่มีเรื่องราวความเป็นมาเกี่ยวโยงไปถึงย่านการค้าในประวัติศาสตร์แห่งหนึ่งของจีนเป็นที่รู้จักกันดี เรียกบริเวณย่านนั้นกันว่า “สิบสามห้าง”

ภาพ ๑ กิจการร้านค้าตามตึกแถวบริเวณถนนสิบสามห้างในปัจจุบัน

ที่มาและความหมาย “สิบสามห้าง”

คำว่า “สิบสามห้าง” เป็นชื่อเรียกถนนเก่าสายหนึ่งในย่านบางลำพู คู่ขนานไปกับถนนบริเวนเวศ ใกล้กับวัดบวรนิเวศวิหาร โดยมีความยาวของถนนเริ่มต้นจุดบรรจบจากถนนตานี (ตรอกบ้านแขก) บริเวณวงเวียนสิบสามห้างไปสิ้นสุดบรรจบกับถนนพระสุเมรุบริเวณสามแยกบวรนิเวศ มีระยะทางเพียง ๑๖๕ เมตร^๒ (ภาพ ๒) ปัจจุบันตามแนวของถนนด้านหนึ่งเป็นเกาะกลางถนนขนาดใหญ่ (แนวคลองวัดบวรในอดีต) เป็นพื้นที่สาธารณะกั้นกลางอยู่ระหว่างถนนสิบสามห้างและถนนบริเวนเวศ ส่วนอีกด้านหนึ่งของถนนมีอาคารตึกแถวสองหลังขนานตามแนวถนน บริเวณดังกล่าวในอดีตน่าจะเป็นห้างร้านรุ่นแรกของพ่อค้าชาวจีนที่มาทำการค้าในย่านบางลำพู

*ภัณฑารักษ์ชำนาญการ ส่วนจัดแสดง ๒ (พิพิธบางลำพู) กองส่งเสริมและพัฒนาทรัพย์สินมีค่าของรัฐ กรมธนารักษ์

^๑ อยู่ในพื้นที่เขตพระนคร กรุงเทพฯ ครอบคลุมตั้งแต่ปากคลองคูเมืองเดิมริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตามแนวถนนพระอาทิตย์ จนถึงชุมชนวัดสามพระยาทางฝั่งเหนือของคลองบางลำพู ครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งคลองบางลำพู (คลองรอบกรุงตอนบน) ไปจรดชุมชนบ้านพานถมฝั่งตรงข้ามวัดบวรนิเวศวิหารไปจนถึงวัดปริณายก และครอบคลุมพื้นที่บริเวณโดยรอบวัดชนะสงคราม ถนนข้าวสาร ตามแนวถนนราชดำเนินกลางฝั่งเหนือไปจนถึงสะพานผ่านฟ้า

^๒ สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร, *จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนนเมืองบางกอก เล่มที่ ๑*, กรุงเทพฯ: สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๗, หน้า ๒๙๔

ภาพ ๒ ถนนสิบสามห้างในย่านบางลำพูปัจจุบัน มองจากทางด้านถนนพระสุเมรุ

สำหรับที่มาและความหมายของชื่อ “สิบสามห้าง” ในย่านบางลำพูนั้น เคยมีผู้ศึกษาและอธิบายเกี่ยวกับที่มาของชื่อเกี่ยวโยงกันกับชื่อย่านการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ – ๒๔ และเป็นที่รู้จักกันในหมู่พ่อค้านานาชาติที่ติดต่อค้าขายกับจีนในยุคนั้น เป็นกลุ่มห้างร้านของชาติตะวันตกที่เข้ามาทำการค้ากับจีนที่เมืองกวางตุ้ง จำนวน ๑๓ ห้าง โดยใช้เป็นท่าเรือขนส่งและคลังสินค้าของชาติตะวันตก มีลักษณะเหมือนสมาคมการค้า จึงเรียกบริเวณนั้นว่า “The Thirteen Hong” หรือ “The Thirteen Firms”^๓ มีความหมายว่า “สิบสามห้าง” จนกระทั่งพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาค้าขายในย่านบางลำพูราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เห็นลักษณะตึกแถวห้างร้านที่อยู่บริเวณริมคลองข้างวัดบวรนิเวศ มีลักษณะคล้ายกับตึกแถวสิบสามห้างของจีน จึงเรียกบริเวณนั้นว่า “สิบสามห้าง” ตามแบบอย่างย่านการค้าที่เมืองกวางตุ้ง^๔ และกลายเป็นชื่อเรียกถนนบริเวณนั้นในสมัยต่อมา

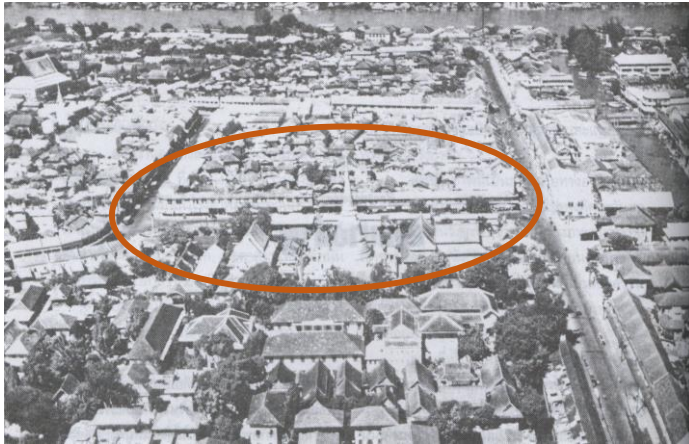
หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงฟังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เกี่ยวกับที่มาของชื่อสิบสามห้าง และเล่าประทานว่า “...แต่ก่อนนี้เมืองไทยมีการติดต่อค้าขายกับชาติต่าง ๆ ในเอเชีย มีอินเดีย และจีน เป็นต้น โดยใช้เรือใบขนส่งสินค้านานาชนิด เช่น ข้าว ไม้ แร่ ฯลฯ เมื่อไปถึงเมืองจีนต้องไปหยุดที่เมืองตั้งเกีย ที่แม่น้ำตรงปากทางเข้าเมืองนั้นและเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเมืองค้าขาย ก็มีห้างอยู่ ๑๓ ห้าง เรือชาวต่างประเทศที่ไปค้าขาย จะต้องไปจอดที่สิบสามห้างนี้ก่อน ก็คล้าย ๆ กับด่านศุลกากรสำหรับเก็บภาษี และดูแลให้ทำการค้าขาย ด้วยเหตุที่พ่อค้าที่เคยนำเรือไปจอดแวะค้าขายที่ตึกแถวนี้เคยว่า ด่านแรกที่เรือไปจอดเพื่อติดต่อเรื่องการค้าซึ่งเป็นด่านศุลกากรนั้น เรียกว่า สิบสามห้าง จึงนำชื่อนี้มาใช้เรียกสถานที่ในเมืองไทย บริเวณที่เรือสินค้าเข้ามาจอดเพื่อติดต่อการค้าว่า สิบสามห้าง ด้วย^๕ คำว่า “ตั้งเกีย” ในข้อความดังกล่าวหมายถึงเมืองกวางตุ้งของจีน ซึ่งอยู่ในบริเวณอ่าวตังเกีย และน่าจะเป็นย่านการค้าที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น

^๓ ส.พลายน้อย. ๑๐๘ ที่กรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๖๒, หน้า ๑๔๑

^๔ สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร. จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนนเมืองบางกอก เล่มที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร. ๒๕๕๗, หน้า ๒๙๔

^๕ บทวิทยุรายการ "รู้ รัก ภาษาไทย" ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๔

นอกจากนี้ขุนวิจิตรมาตราได้อธิบายสภาพบ้านเมืองเมื่อ ๗๐ ปีที่แล้ว เมื่อราวปี ๒๔๘๐ (ภาพ ๓) และที่มาของชื่อถนนสิบสามห้างในย่านบางลำพูไว้ว่า “...ข้ามถนนจักรพงษ์ไปก็เป็นตลาดยอด เรื่อยไปจดถนนสิบสามห้าง ถนนนี้สันหักไปต่อกับถนนบ้านแขกกับถนนอะไรอีกยุ่ง ๆ อยู่ ที่เรียกถนนสิบสามห้างนั้น จะมีห้าง ๑๓ ห้างหรือไม่ไม่ทราบ แต่เคยพบในหนังสือฝรั่งกล่าวถึงเมืองกวางตุ้ง ว่ามีแหล่งการค้ากลุ่มหนึ่งมีห้างอยู่สิบสามห้าง ซึ่งภาษาฝรั่งเรียกว่า guild (กิลด์) แปลว่า เป็นสมาคมการค้าที่ทำการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ได้ยินว่าถนนสิบสามห้างของเรา เดิมมีตึกรูปร่างเหมือนกับ guild ในกวางตุ้งที่มี ๑๓ ห้าง ก็เลยเรียกชื่อถนนว่า สิบสามห้าง ตึกเก่านั้นคงรื้อเสียไปแล้ว แต่ชื่อสิบสามห้างยังคงอยู่จนบัดนี้...”^๖ ข้อความดังกล่าวมีการอธิบายที่มาของชื่อเรียกตามลักษณะห้างหรือสมาคมการค้าย่านเก่าของจีนที่เมืองกวางตุ้งด้วยเช่นกัน

ภาพ ๓ ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณย่านบางลำพู เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๐
มองเห็นแนวตึกแถวริมถนนสิบสามห้างข้างวัดบวรนิเวศวิหาร
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ดังนั้นจึงพออธิบายที่มาของชื่อสิบสามห้างในย่านบางลำพูได้สองประการคือ ประการแรก ในอดีตบริเวณแนวถนนริมคลองวัดบวร น่าจะเคยมีตึกแถวที่มีลักษณะคล้ายกับตึกแถวในย่านสิบสามห้างที่เมืองกวางตุ้ง ซึ่งสอดคล้องกับตำนานวัดบวรนิเวศวิหารที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหารในสมัยรัชกาลที่ ๔ (จะกล่าวรายละเอียดต่อไป) มีตึกแถวเรียกกันว่า “สิบสามห้าง” อยู่ทางด้านตะวันตกของพระอาราม ประการที่สอง กลุ่มชาวจีนที่เข้ามาค้าขายในย่านบางลำพูได้อาศัยและเปิดเป็นห้างร้านอยู่ในตึกแถวบริเวณนี้โดยได้รวมกลุ่มเป็นสมาคมทำการค้าร่วมกันแบบเดียวกับชาวตะวันตกในลักษณะเดียวกันกับสมาคมการค้าในย่านสิบสามห้างที่เมืองกวางตุ้ง จากคำอธิบายดังกล่าว น่าจะกลายเป็นที่มาของชื่อเรียกพื้นที่แนวถนนข้างวัดบวรนิเวศวิหารว่า “สิบสามห้าง”

สิบสามห้างเมืองกวางตุ้ง ย่านการค้านานาชาติในดินแดนจีน

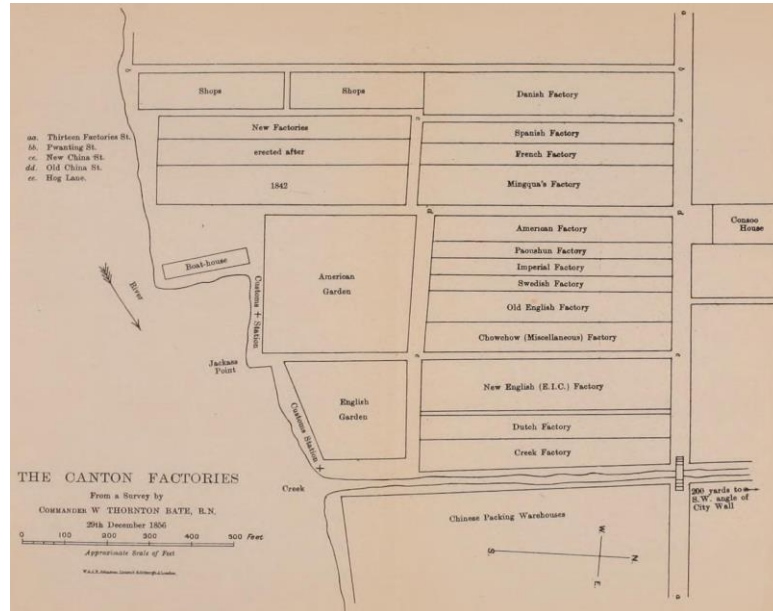
เมืองกวางตุ้ง ซึ่งเป็นเมืองท่าแห่งแรกที่จีนเปิดประเทศทำการค้ากับชาติตะวันตกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ชาติตะวันตกเริ่มเข้ามาคุกคามจีน ขอให้เปิดประเทศทำการค้ากับชาติตะวันตกที่เมืองกวางตุ้ง^๗ จึงถูกกำหนดให้เป็นเมืองท่าการค้าระหว่างจีนกับชาติตะวันตกเพียงแห่งเดียว โดยมีการอนุญาตให้พ่อค้าชาวต่างชาติมาเช่าที่ดินเพื่อเปิดสำนักงานห้างร้านและโกดังเก็บสินค้าขึ้น บริเวณริมฝั่งแม่น้ำจูเจียงนอกกำแพงเมือง โดยสร้างอาคารตึกก่ออิฐสูงสองชั้นขนานไปกับแม่น้ำ ด้านหน้าแต่ละห้างร้านมีความกว้างประมาณ ๑๕ – ๔๕ เมตร^๘ ชั้นล่าง

^๖ สง่า กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ สพน. ๒๕๔๒, หน้า ๒๐๑

^๗ สารสิน วีระผล, จักรก้องและกำไร: การค้าไทย - จีน ปี ๒๐๙๕ - ๒๓๙๖, กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๘, หน้า ๑๑๕ - ๑๑๖

^๘ เว็บไซต์ <https://www.gypsyworld.com/article/view/๗๒๒>

เป็นที่เก็บสินค้าและสำนักงาน ขึ้นบนเป็นที่พักอาศัย จำนวน ๑๓ ห้าง มีการวางผังแต่ละห้างไว้อย่างชัดเจน (ภาพ ๔) ได้แก่ ๑. ห้างเดนมาร์ก ๒. ห้างสเปน ๓. ห้างฝรั่งเศส ๔. ห้าง Mingqua ๕. ห้างอเมริกัน ๖. ห้าง Paoushun ๗. ห้าง Imperial ๘. ห้างสวีเดน ๙. ห้าง Old English ๑๐. ห้าง Chowchow (Miscellaneous) ๑๑. ห้าง New English ๑๒. ห้างดัชท์ และ ๑๓. ห้างกรีก^๙ ซึ่งจีนเรียกย่านการค้าแห่งนี้สืบมาจนถึงสมัยหลังว่า “ชื่อซานหัง”^{๑๐} แปลว่า “สิบสามห้าง”

ภาพ ๔ แผนผังย่านสิบสามห้างในเมืองกวางตุ้ง

ที่มา : เว็บไซต์://www.reurnthai.com

ย่านการค้าสิบสามห้างที่เมืองกวางตุ้งเป็นแหล่งค้าใบชา ผ้าไหม และเครื่องกระเบื้องจากจีนที่สำคัญ มีเรือสินค้าจากชาติต่าง ๆ เข้ามาเทียบท่าเพื่อทำการค้าขาย แต่ละห้างร้านจะชักธงชาติของตนขึ้นบนยอดตึกในช่วงที่ทำการค้า เป็นย่านการค้าที่ขึ้นชื่อและเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย รุ่งเรืองมากในช่วงระหว่างปี ๑๗๕๒ - ๑๘๔๒^{๑๑} ตรงกับปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ต่อมาหลังสงครามฝิ่นครั้งที่ ๒ เมื่อจีนถูกชาติตะวันตกบีบบังคับให้เปิดเมืองท่ามากขึ้น ย่านการค้าสิบสามห้างจึงค่อยหมดบทบาทลงไป จนกระทั่งพ.ศ. ๒๓๙๙ เกิดไฟไหม้อย่างหนักในย่านสิบสามห้างเกิดความเสียหายอย่างมาก และไม่ได้กลับมารุ่งเรืองเหมือนเคย

หลักฐานประวัติศาสตร์ที่เป็นภาพเขียนสีฝีมือชาวตะวันตกแสดงให้เห็นลักษณะอาคารและตำแหน่งที่ตั้งของย่านการค้าสิบสามห้างของจีนที่เมืองกวางตุ้งไว้ค่อนข้างชัดเจน โดยปรากฏในภาพเขียนสีโดยชาวตะวันตกแสดงสภาพบริเวณท่าน้ำย่านสิบสามห้างเมืองกวางตุ้งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ (ภาพ ๕) และภาพเขียนสีในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ (ภาพ ๖) มีแนวอาคารตึกแถวขนานเลียบแม่น้ำ ลักษณะเป็นตึกแถว ก่ออิฐ ถูปูน สองชั้นมีระเบียงทางเดินด้านหน้าเชื่อมยาวตลอดแนวอาคาร พื้นที่ชั้นล่างใช้เป็นโกดังสินค้าและชั้นบนเป็นที่พักอาศัย และบริเวณด้านหน้าอาคารมีเสาธงของแต่ละชาติตั้งเรียงรายตามแนวหน้าห้างของตน โดยมีเรือขนถ่ายสินค้าจากนานาชาติมาเทียบท่าอย่างคับคั่ง

^๙ William Thornton Bate - Hosea Ballou Morse (๑๙๑๐). **The International Relations of the Chinese Empire**. Volume ๑. p. ๗๐

^{๑๐} พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. **กระเบื้องถ้วยกะลาแตก**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖ , หน้า ๑๕๐.

^{๑๑} เว็บไซต์ <https://www.gypzyworld.com/article/view/๗๒๒>

ภาพ ๕ ภาพเขียนสีย่านลิสสามห้างเมืองกวางตุ้ง ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔
ที่มา : zh.wikipedia.org/wiki/廣州十三行

ภาพ ๖ ภาพเขียนสีแสดงท่าหน้าย่านลิสสามห้างเมืองกวางตุ้ง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔
ที่มา : พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖, หน้า ๑๕๓.

เอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทยพบแผนที่หลวงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์แสดงตำแหน่งห้างของชาติตะวันตกในย่านลิสสามห้างบริเวณด้านหน้าเมืองกวางตุ้ง เรียกว่า “ห้างฝรั่ง ๑๓ ห้าง” (ภาพ ๗) นอกจากนี้ยังพบลักษณะอาคารลิสสามห้างที่ปรากฏเป็นลวดลายตกแต่งบนเครื่องถ้วยจีนเรียกว่า “ลายลิสสามห้าง” (ภาพ ๘) ที่จีนส่งขายไปเป็นที่นิยมในสมัยนั้น จากข้อมูลที่ปรากฏในหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ลิสสามห้างเมืองกวางตุ้งเป็นย่านการค้าเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย

ภาพ ๗ ตึกสิบสามห้างเมืองกวางตุ้งในแผนที่หลวงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์
ที่มา : พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖, หน้า ๑๕๓.

ภาพ ๘ เครื่องถ้วยจีนลายสิบสามห้าง อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔
ที่มา : พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖, หน้า ๑๕๐.

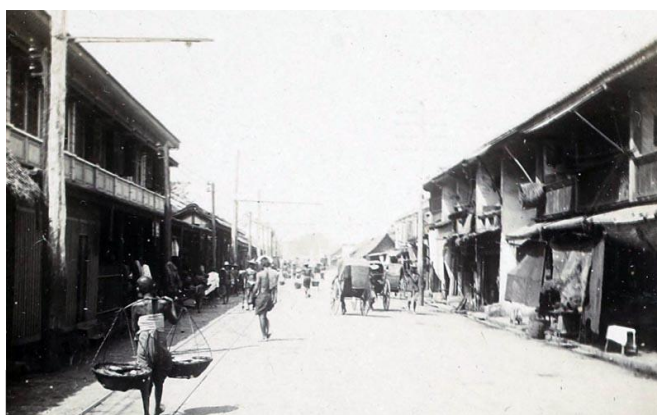
สิบสามห้างบางลำพูจากอดีตถึงปัจจุบัน

คำว่า “สิบสามห้าง” ในย่านบางลำพูเป็นชื่อเรียกตามพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาค้าขายในสยาม สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พบเห็นตามลักษณะสภาพแวดล้อมในยุคนั้น จนกลายเป็นที่มาของชื่อเรียกย่านหรือถนนบริเวณนั้น ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น โดยลักษณะต้นแบบของสิบสามห้างเป็นตึกแถวสองชั้นมีท่าเลที่ตั้งอยู่บริเวณเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เหมาะสำหรับใช้เป็นท่าเรือขนส่งและเป็นโกดังสินค้า มีการเปลี่ยนแปลงสภาพตามยุคสมัย พบหลักฐานเรียกชื่อ “สิบสามห้าง” ในสยามครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ ๔ ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารระบุไว้ว่า **“...ด้านตะวันตกพันคลองคูวัดออกไปมีตึกก่ออิฐถือปูนชั้นล่าง ชัดแต่ถื่อปูนชั้นบนแถวหนึ่ง เรียกว่า สิบสามห้าง คำว่า สิบสามห้าง นั้น ได้ยินว่าไม่ได้หมายเอาจำนวนส่วนแห่งตึกนั้นที่ทำเป็นมุขยื่นออกมา (แต่) หมายเอาตึกชนิดนี้อันมีในเมืองจีนแห่งใดแห่งหนึ่ง (ซึ่ง) มีจำนวนเท่านั้น ดังมีรูปในกรอบกระຈดติດຖຸຳອັນສ່ງ ເຂົ້າມາຂາຍຕົ້ນໃນຄັ້ງນັ້ນ...”**^{๑๒}

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นขอบเขตด้านตะวันตกของวัดบวรนิเวศวิหาร มีคูคลองและมีพื้นที่บริเวณริมคลองฝั่งตรงข้ามวัดเรียกกันว่า “สิบสามห้าง” มีลักษณะเป็นตึกแถวสองชั้นแถวหนึ่ง ไม่ได้มีจำนวนห้างร้านสิบสามห้างเหมือนตามชื่อเรียก แต่เรียกชื่อตามลักษณะที่คล้ายกับของตึกแถวที่มีห้างร้านในย่านสิบสามห้างของจีนที่เมืองกวางตุ้งที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นตามที่ปรากฏในภาพเขียนที่มีขายอยู่ทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ภาพ ๙) จึงพอสันนิษฐานได้ว่า ตึกแถวสิบสามห้าง น่าจะมีพ่อค้าชาวจีนที่มาทำการค้าเปิดเป็นห้างร้านในย่านบางลำพูในยุคนั้นเปิดเป็นห้างร้านขายสินค้า และเป็นไปได้ว่าบริเวณสิบสามห้างเกิดตึกแถวรุ่นแรกในย่านบางลำพู และน่าจะมีลักษณะเดียวกันกับตึกแถวสองชั้นบริเวณริมถนนเจริญกรุง ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ภาพ ๑๐) ซึ่งผู้อาศัยส่วนใหญ่เป็นชาวจีนและชาวตะวันตกที่เข้าเปิดเป็นห้างร้านเพื่อทำการค้า ส่วนบริเวณด้านหน้าตึกแถวเป็นคลองเรียกกันว่า “คลองวัดบวร” หรือ “คลองสิบสามห้าง”^{๑๓} ที่เชื่อมต่อกับคลองรอบกรุงและคลองวัดชนะสงคราม^{๑๔} จากลักษณะทางกายภาพที่เป็นตึกแถวริมน้ำคล้ายกับย่านการค้าสิบสามห้างของจีน

เมืองกวางตุ้ง ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔
ที่มา : เว็บไซต์://www.reurnthai.com

สภาพตึกแถวสองชั้นบนถนนเจริญกรุงในสมัยรัชกาลที่ ๔
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

^{๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร**, กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพฯ (๑๙๘๔) จำกัด. ๒๕๒๘, หน้า ๔๒.

^{๑๓} ต่อมาในสมัยหลังถูกถมและตัดเป็นถนน ปัจจุบันกลายเป็นเกาะกลางระหว่างถนนบวรนิเวศกับถนนสิบสามห้าง

^{๑๔} กรุงเทพมหานคร, **แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์**, กรุงเทพฯ: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. ๒๕๔๗, หน้า ๑๐

ในสมัยช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ เริ่มมีการเรียกชื่อถนนสิบสามห้าง เนื่องจากพบหลักฐานเอกสารที่มีการเรียกชื่อถนนบริเวณนี้ว่า “ถนนสิบสามห้าง” ครั้งแรกในจดหมายเหตุพระยาทิพโกษา ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในย่านบางลำพู เมื่อพ.ศ. ๒๔๑๒ ไว้ว่า “...ณ วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ เวลาเกือบบ่ายโมง เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่โรงทำขนมจีนถนนสิบสามห้าง เวลานั้นลมพัดจัด น้ำในคลองบางลำพูก็แห้งเพลิงลุกลามข้ามกำแพงพระนคร ไหม้เลียบกกำแพงแลริมคลองบางลำพูถึงสะพานข้ามคลอง (สะพานนรรัตน์)...”^{๑๕} โรงทำขนมจีนน่าจะเป็นกิจการห้างร้านแห่งหนึ่งข้างวัดบวรนิเวศวิหาร และเริ่มเรียกชื่อถนนบริเวณดังกล่าวว่า “ถนนสิบสามห้าง” ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เนื่องจากในรัชสมัยนี้เป็นช่วงที่ย่านบางลำพูมีการขยายตัวอย่างมาก และมีการก่อสร้างถนนหลายสายทำให้เกิดห้างร้านของคนจีนบริเวณถนนสิบสามห้าง^{๑๖} นอกจากนี้ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารได้กล่าวถึงตึกแถวสิบสามห้างในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ไว้ว่า “...ในปี ๒๔๔๘ ได้มีการรื้อตึกแถวริมถนนสิบสามห้าง ซึ่งสร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๔ และทำใหม่ สำหรับเก็บค่าเช่าบำรุงพระอาราม”^{๑๗} แสดงให้เห็นชัดเจนว่า มีการสร้างตึกแถวสิบสามห้างสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ โดยมีการรื้อถอนและสร้างตึกแถวใหม่บนพื้นที่เดิมในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ เพื่อเก็บค่าเช่าเป็นรายได้ของวัด (ภาพ ๑๑) สันนิษฐานว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ถนนสิบสามห้างเป็นบริเวณที่มีชาวจีนเข้ามาเช่าตึกแถวทำการค้าเป็นหลัก และขยายตัวออกไปทั่วย่านบางลำพู จึงส่งผลให้บางลำพูเป็นย่านการค้าขนาดใหญ่ที่เจริญรุ่งเรืองและเป็นที่รู้จักในสมัยต่อมา

ภาพ ๑๐ สภาพคลองวัดบวรหรือคลองสิบสามห้างสมัยรัชกาลที่ ๕
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

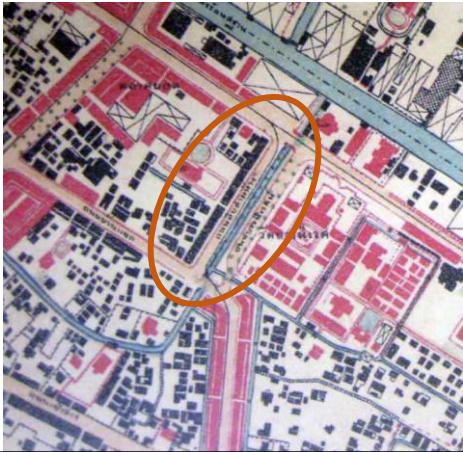
ภาพ ๑๑ ตึกแถวสองชั้นบนถนนสิบสามห้าง ราวปลายสมัยรัชกาลที่ ๕
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

^{๑๕} สมปอง ดวงใส. บางลำพูวิทยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมปอง. ๒๕๕๒, หน้า ๔๓ -๔๔. อ้างถึงจดหมายเหตุพระยาทิพโกษา พ.ศ. ๒๔๑๒.

^{๑๖} พิเชษฐ สายพันธ์. รายงานโครงการวิจัยชุมชนศึกษา เรื่อง จินตภาพบางลำพู. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๕๒, หน้า ๗๒

^{๑๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔) จำกัด. ๒๕๒๘, หน้า ๑๐๙

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ - ๗ บางลำพูเป็นย่านการค้าที่คึกคักและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ยังคงมีตึกแถวห้างร้านบริเวณถนนสิบสามห้าง จากแผนที่สำรวจในสมัยรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘^{๑๔} (ภาพ ๑๒) พบว่ามีอาคารตึกแถวสองหลังทอดตัวยาวขนานไปตามแนวถนนสิบสามห้างและคลองวัดบวร ต่อมาจึงถมคลองเพื่อใช้พื้นที่สร้างหลุมหลบภัยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ (ภาพ ๑๓) โดยบริเวณถนนสิบสามห้างนี้เป็นแหล่งการค้าขนาดใหญ่และมีชื่อโด่งดังแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ไปจนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

ภาพ ๑๒ แผนที่สำรวจพระนครย่านบางลำพู
ที่มา : เว็บไซต์://www.reurnthai.com

ภาพ ๑๓ ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณถนนสิบสามห้าง ปี ๒๔๘๙
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ในช่วง ๓๐ ปีที่ผ่านมา ย่านบางลำพูมีสิ่งปลูกสร้างใหม่เข้ามาทดแทนเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ถนนสิบสามห้างไม่คึกคักเหมือนในอดีต ปัจจุบันมีเพียงถนนและสิ่งปลูกสร้างที่ถูกดัดแปลงจากสิ่งที่เคยมี ด้านหนึ่งของถนนมีตึกแถวทั้งสองหลังเป็นอาคารร่วมสมัยมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน น่าจะสร้างขึ้นต่างช่วงสมัย ตึกแถวที่อยู่ระหว่างถนนตานากับถนนไกรสีห์เป็นตึกที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๗ (ภาพ ๑๔) ส่วนตึกแถวที่อยู่ระหว่างถนนไกรสีห์กับถนนพระสุเมรุสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๙ (ภาพ ๑๕) ซึ่งตึกแถวทั้งสองหลังนี้เป็นอาคารพาณิชย์ที่ยังคงมีกิจการห้างร้านและจำหน่ายสินค้าหลากหลาย ส่วนอีกด้านหนึ่งของถนนที่เคยเป็นคลองวัดบวรกลายเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ลักษณะคล้ายเกาะกลางถนนที่อยู่ระหว่างถนนสิบสามห้างและถนนบวรนิเวศ

ภาพ ๑๔ ตึกแถวสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๗

ภาพ ๑๕ ตึกแถวสร้างในสมัยต้นรัชกาลที่ ๙

^{๑๔} เว็บไซต์วิชาการ.เรือนไทย.คอม <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=๖๐๔๔.๓๐>

จึงพอสรุปได้ว่า ย่านการค้าสิบสามห้างของชาวตะวันตกที่เมืองกวางตุ้ง เป็นรู้จักอย่างแพร่หลายและเข้ามาพร้อมกับพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาค้าขายกับสยามประเทศในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนกลายเป็นชื่อเรียกตึกแถวแห่งหนึ่งในพระนครที่อยู่บริเวณข้างวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นบริเวณมีพ่อค้าชาวจีนเข้ามาอยู่อาศัยและทำการค้า โดยได้เช่าตึกแถวบริเวณริมคลองวัดบวรที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๔ เปิดเป็นห้างร้าน และอาจรวมกลุ่มเป็นสมาคมการค้าที่คอยช่วยเหลือกันในลักษณะเดียวกันกับกลุ่มพ่อค้าสิบสามห้างของชาติตะวันตกที่เมืองกวางตุ้งของจีน ในลักษณะและองค์ประกอบทางกายภาพที่คล้ายคลึงกัน ชาวจีนที่เข้ามาค้าขายในย่านบางลำพูเห็นลักษณะดังกล่าว จึงเรียกชื่อตึกแถวบริเวณนี้ว่า “สิบสามห้าง” โดยไม่ได้มีห้างร้านจำนวน ๑๓ ห้างเท่ากับย่านการค้าสิบสามห้างของจีน จึงเป็นชื่อเรียกในลักษณะเปรียบเปรยที่มาจากชาวจีนที่รู้จักย่านสิบสามห้างที่เมืองกวางตุ้ง อีกทั้งยังสันนิษฐานได้ว่า ตึกแถวบริเวณสิบสามห้างดังกล่าว น่าจะเป็นตึกแถวรุ่นแรกของย่านบางลำพูที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยมีกลุ่มชาวจีนที่อาศัยอยู่ในตึกแถวบริเวณนี้ ทั้งนี้การปรากฏชื่อเรียกถนนสิบสามห้าง ในย่านบางลำพู ย่อมแสดงให้เห็นถึงการเข้ามาติดต่อค้าขายของพ่อค้าชาวจีนในย่านบางลำพูที่สัมพันธ์กับช่วงเวลาที่ย่านสิบสามห้างที่เมืองกวางตุ้งมีชื่อเสียงเป็นการเรียกเปรียบเปรยกับแหล่งค้าขายสินค้าของจีนที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น และยังถือได้ว่าชาวจีนที่เข้ามาค้าขายบริเวณถนนสิบสามห้างน่าจะมีส่วนส่งเสริมให้ย่านบางลำพูได้พัฒนากลายเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาต่อมา

เอกสารอ้างอิง

- กรุงเทพมหานคร. **แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. ๒๕๔๗.
- ป. บุณนาท. **เรื่องเล่าตำนานเมือง “ตึกแถวสิบสามห้าง”**. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ ๔๗ ฉบับที่ ๖ วันอาทิตย์ที่ ๙ - วันเสาร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๓. หน้า ๕๐.
- พิเชษฐ สายพันธ์. รายงานโครงการวิจัยชุมชนศึกษา เรื่อง จินตภาพบางลำพู. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๔๒.
- พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. **กระเบื้องถ้วยกะลาแตก**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖.
- สง่า กาญจนาคพันธุ์. **กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สพน. ๒๕๔๒.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร**. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ กรุงเทพฯ (๑๙๘๔) จำกัด. ๒๕๒๘.
- สมปอง ดวงใส. **บางลำพูวิทยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมปอง. ๒๕๕๒.
- ส.พลายน้อย. **๑๐๘ ที่กรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๖๒.
- สารสิน วีระผล. **จิมก้องและกำไร: การค้าไทย - จีน ปี ๒๑๙๕ - ๒๓๙๖**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๔๘.
- สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร. **จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนนเมืองบางกอก เล่มที่ ๑**. กรุงเทพฯ: สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร. ๒๕๕๗.

William Thornton Bate - Hosea Ballou Morse (๑๙๑๐). **The International Relations of the Chinese Empire**. Volume ๑.